

них результатів. В СРСР Кримінальне законодавство передбачало навіть смертну кару за розкрадання соціалістичної власності в особливо великих розмірах, але результат відомий. У сьогодишньому Китаї за останні роки смертні вироки за корупцію судді винесли майже відносно 10 тис. чиновників, проте її рівень не зменшується. Реальний заслін криміналізації підприємницької діяльності можуть поставити тільки реформи. Вони повинні бути направлені, перш за все, на забезпечення свободи підприємницької діяльності (сьогодні Україна по цьому показнику займає одне з останніх місць серед країн світу) та посилення захисту власності, що продовжує стримувати надходження до економіки України іноземних інвестицій, та стимулює вивіз капіталу за кордон.

Дуже важливий антикорупційний важіль – дерегуляція економічної діяльності, обмеження втручання у цю діяльність держави, скорочення числа ліцензованих робіт, спрощення процедури реєстрації компаній і фірм та їх закриття; упорядкування підстав і термінів контрольних перевірок суб'єктів бізнесу. Важливим антикримінальним механізмом повинні стати також реформування податкового законодавства, зменшення податкового тиску, який заганає бізнес в «тінь».

Такою самою мірою важлива реформа митного законодавства, особливо з урахуванням того, що близько 60–70 відсотків продукції, що виробляє економіка України, зорієнтована на експорт. Паралельно всі ці заходи повинні супроводжуватися зусиллям держави на втілення у підприємницьку діяльність чесності, прозорості, культури. Тільки комплекс цих важелів, в поєднанні з реальною боротьбою з корупцією, може дати реальні результати і оздоровити підприємницьку діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шульженко Ф. П. Невмержицький С. В. Правові проблеми економічної безпеки України /Шульженко Ф. П. Невмержицький С. В. // Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави: Монографія. –К.: КНЕУ, 2006.–С. 481–602.

In the article of isleduyutsya reason of kriminalizacii of predprinimatel's'koy activity in the country of the state of criminality in this sphere and mechanisms of counteractions.

В статтє исследуются причины криминализации предпринимательской деятельности в стране, состояние преступности в этой сфере и механизмы противодействий.

ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ АНТИЧНИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ РИМСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРОСОВІСНОСТІ (BONA FIDES)

Шаркова І. М.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті аналізуються особливості історіографії та джерелознавства римсько-правової концепції добросовісності (bona fides). На основі контент-аналізу текстів античних першоджерел було здійснено їх оптимізацію. Періодизація античної історіографії та її систематизація надала можливість виявити тих авторів, які безпосередньо досліджували історію bona fides в римському праві.

Ключові слова: римське приватне право, добросовісність, першоджерела, антична історіографія, Дигести Юстиніана, контент-аналіз.

Пам'ятники римського права, як відомо, є чисельними і різноманітними. Водночас питома вага доступних для широкого кола вітчизняних дослідників джерел (тобто тих, які отримали переклад російською та укра-

2. Кабанов П. А. Понятия и формы проявления злоупотребления властью в сфере политики /П. А. Кабанов// Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – Вып. 2. Ч.2. Вопросы борьбы с преступностью/ Отв. ред. П. А. Кабанов.–Нижнекамск: НКФ МГЭИ, 2000. – С. 51-70.

3. Яковсон Л. Н. Реформа государственной службы: интересы и приоритеты /Л. И. Яковсон// Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 130–134.

4. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінально-правове дослідження. //Литвак О. М. – К.: Юринком Інтер, 2000. – С. 86.

5. Криминалогия: учебник для юрид. вузов/ Под ред. В. Н. Булакова, В. П. Сальникова, С. В. Степашинна. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД, 1999. – С. 264.

6. Дементева Е. Законодательство США и Германии в области борьбы с – экономической преступностью /Е. Дементева // Государство и право. – 1993. –№ 3-4. – С. 114–136.

7. Криминалогия: Учебник/ Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Минковского.–М.: «Прогрес», 1998. –С. 82.

8. Экономическая безопасность / Под ред. Сенчагова В. К. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998, – С. 21.

9. Экономическая преступность //Свенсон Бу. – М: «Прогресс», 1987. – С. 149.

10. Кузнецова Н. Ф. Коррупция в системе уголовных преступлений: материалы «круглого стола» / Н. Ф. Кузнецова// Вестник Московского ун-та. – 1993. – № 3. – С. 43–47.

11. Гега П. Т. Криміногенна ситуація в Україні за роки незалежності /П. Гега., Л. Доля //Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 12. – С. 83.

12. Тацій В. Я. Научное обеспечение путей противодействия коррупции в Украине. /В. Я Тацій, В. Н. Борисов// Громадська експертиза. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні. – К: 2004. – Вип. 4. – С. 44–48.

13. Литвиненко В. Фальшивая колбаса //КТ. – 2001, 17 декабря.

14. Овдиенко Н. Кто использует имущество профсоюзов? /Н. Овдиенко // Голос Украины. – 2006, 14 января.

15. Сучасний стан «тіньової економіки України» //Дані служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУ. ВВ. – К.: 2003.

16. Пасхавер О. Українські реформи, або приватизацію ніхто не любить// Дзеркало тижня. – 2003, 6 вересня.

17. Гега П. Т. Порівняльний аналіз інституту банкрутства /П. Т. Гега. //Боротьба з організованою злочинністю: Теорія і практика: Наук.-практ. журнал. – К., 2004. – № 9.– С. 28–38.

In the article of isleduyutsya reason of kriminalizacii of predprinimatel's'koy activity in the country of the state of criminality in this sphere and mechanisms of counteractions.

В статтє исследуются причины криминализации предпринимательской деятельности в стране, состояние преступности в этой сфере и механизмы противодействий.

ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ АНТИЧНИХ ПЕРШОДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ РИМСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОБРОСОВІСНОСТІ (BONA FIDES)

Шаркова І. М.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті аналізуються особливості історіографії та джерелознавства римсько-правової концепції добросовісності (bona fides). На основі контент-аналізу текстів античних першоджерел було здійснено їх оптимізацію. Періодизація античної історіографії та її систематизація надала можливість виявити тих авторів, які безпосередньо досліджували історію bona fides в римському праві.

Ключові слова: римське приватне право, добросовісність, першоджерела, антична історіографія, Дигести Юстиніана, контент-аналіз.

їнською мовами) є невинувато малою у порівнянні з тими, які залишилися не перекладеними з латини і давньогрецької або перекладені сучасними європейськими мовами (переважно італійською, німецькою, англійсь-

кою тощо). Найбільш авторитетним і повним сучасним зводом матеріалів римської історії є велика за обсягом «Кембриджська стародавня історія» (*The Cambridge Ancient History*), яка поступово поповнюється новими томами. З'ясування всього комплексу оригінальних текстів як джерел цивілістичного вивчення проблеми добросовісності (*bona fides*) і становить **головну мету дослідження**, результати якого викладено в цій статті.

З огляду на те, що *bona fides* належить до чисельних і взаємопов'язаних специфічних римських морально-правових категорій та принципів, не можна ігнорувати ті першоджерела, які виникли до формування концепції добросовісності, але вказують на інші подібні поняття (перш за все, на ще не поєднані в одному словосполученні архаїчні терміни *fides* та *bona*).

Серед таких пам'яток права найбільше сумнівів щодо достовірності викликають так звані *Царські закони* (*Leges regiae*), що приписуються римським царям і стосуються, головним чином, сакрального права. Недостатня вірогідність цих джерел, зазвичай, аргументується тим, що вони у повному обсязі не збереглися до нашого часу, окремі фрагменти цих законів у вигляді текстів сакральних клятв та договорів прямо цитуються лише одним римським юристом – Тітом Лівієм (Titus Livius), а головне те, що ці відомості належать до імператорської епохи [1, с. 24]. На користь достовірності існування царських законів свідчить Цицерон, який прямо вказує на своє знайомство з текстом законів Нуми Помпілія (Numa Pompilius), написаних важкою для розуміння ним та його сучасниками архаїчною мовою [2].

Отже Царські закони – це, хоча й фрагментарне і недостатньо надійне, однак єдине першоджерело релігійно-правової концепції віри або вірності (*fides*) як передвісниці ідеї добросовісності (*bona fides*). Аналізуючи архаїчний період римського права, російський вчений-романіст Л. Л. Кофанов у своїх працях тлумачить одну з провідних тогочасних категорій – *fide* саме як віру, вірність, а найчастіше – суто технічно – як клятву [3].

Багато положень царських законів увійшли до децемвірального зводу, більш відомого як *Закони XII таблиць* (*Lex duodecim tabularum* або *leges decemvirales*), який датується 451–450 рр. до н. е. і загально визнаний як найдавніше джерело римського права. Посилаючись на авторитетні джерела, І. Л. Маяк дійшла висновку, що Закони XII таблиць визнані історичною наукою як істинні свідчення V ст. до н. е. і перший запис звичаєвого права в Римі [4, с. 38]. Також В. М. Хвостов вважає, що Закони відновлюють «національне право» римлян. Свого часу Б. В. Нікольський, підкреслюючи плебейське походження цього зводу та його етнічну самобутність, звернув увагу на відсутність етимологічних запозичень у цих першоджерелах, які віддзеркалюють саме римські суспільні інститути та побут [5, с. 28].

Цей унікальний пам'ятник порівняно з розвинутим правом був опублікований у вигляді 12 дерев'яних таблиць, які загинули у пожежі під час галльської навали 390 р. до н. е. (за іншими даними 387р. до н. е.). Тому повна реконструкція документа неможлива, і користуватися доводиться окремими більш пізніми цитатами, які написані архаїчною латиною [6, с. 187].

За античних часів дуже популярним було видання Секста Елія Пета Ката (Sextus Aelius Paetus Catus), яке місти-

ло Закони XII таблиць, коментарі понтифіків до них і типові позови. Ця книга отримала назву *Commentaria tripartita* і використовувалася багатьма поколіннями юристів для вивчення римського цивільного права.

Однак необхідно зауважити, що в реконструйованому тексті Законів XII таблиць поняття *bona fides* жодного разу не згадується. Як і в інших джерелах архаїчного права, в цьому зводі законів згадується *fides*, але тільки єдиний раз і у сьомому фрагменті так званих «неідентифікованих фрагментів» (*Fragmenta incertae sedis*), що не віднесені до жодної із Таблиць [7].

Водночас у цьому найавторитетнішому джерелі римського права вперше досить поширеними є поняття, близькі до терміна *mala fides* (недобра совість, зловживання правом), або поняття, похідні від нього, а саме: *malum* (фрагменти 1a, 25, Таблиця VIII), *malificiis* (фрагмент 2b, Таблиця XII), *dolo malo* та *malo* («неідентифікований» фрагмент 4).

Парадоксально, але з факту відсутності свідчень про принцип *bona fides* у найбільш архаїчних першоджерелах римського права логічно виводиться важлива інформація. Можна зробити припущення, що римсько-правове поняття добросовісності (*bona fides*), яке міститься у більш пізніх джерелах, історично походить від *mala fides* і виникає як певна реакція на факти зловживання правом, що вже в Царські часи не тільки набувають масового характеру, а й отримують сталі категоріальне закріплення.

Варто нагадати, що європейським юристам Нового часу пам'ятки римського права були репрезентовані переважно навіть не у візантійсько-юстиніанівському вигляді, а у «другій похідній» під ім'ям «Corpus Juris Civilis» – «Звід Цивільного Права» (скорочено – СІС), який був виданий в 1583 р. французьким істориком і правознавцем Діонісієм Готофредом (Дені Годефруа). Звід Юстиніана – основне джерело пізнання римського права, що узагальнив тисячолітній досвід його розвитку. Пізніше він неодноразово перевидавався. Нині переважно більшістю романістів кращим визнається видання Моммзена й Крюгера (*Codex*) [1, с. 24].

Природно, що величезний обсяг інформації, яка міститься у Зводі Цивільного Права, продиктував необхідність її пошукової систематизації. Для цього спеціальному аналізу було піддано дві основні складові Кодифікації Юстиніана – Кодекс Юстиніана (*Codex Iustiniani*) та Дигести (*Digest Justiniani*) або Пандекти (*Pandect Justiniani*) Юстиніана, що були створені у період з 528 по 534 р. н. е.

Особливо варто зазначити, що дві інші складові Зводу Юстиніана не підлягали такому аналізу з декількох міркувань. Інституції Юстиніана (*Iustiniani Institutiones*) як навчальний посібник для юристів-початківців був побудований на тих самих джерелах, що й Дигести (Пандекти) і фактично був скороченим до них додатком, що використовувався не тільки під час вивчення римського приватного права, а й застосовувався у простих та типових ситуаціях. Четверта складова *Corpus Juris Civilis* – Новели Юстиніана (*Iustiniani Novellae*) також не мали самостійного значення і були додатком до Кодексу Юстиніана. До речі, збірники новел стали включатися до *Corpus juris civilis* значно пізніше – у Середньовіччі [8, с. 164]. Однак головна причина вилучення цих складових юстиніанівської кодифікації з предметної галузі цього спеціального дослідження продиктована такою істотною

обставиною як практична відсутність в цих джерелах статистичної репрезентативності головного для нас поняття *bona fides*, що позбавило сенсу аналіз інших понять, суміжних «добросовісності». З тих самих причин не підлягає аналізу і таке першоджерело римського приватного права як Інституції Гая (*Gai Institutiones*), на основі яких складені Інституції Юстиніана.

Контент-аналіз (визначення у кількісних показниках окремих елементів текстової інформації) здійснюється з метою виявлення на основі інтерпретації отриманих статистичних даних особливостей та характеристик досліджуваних явищ. Дослідженню підлягали частотні характеристики (частота згадувань) поняття добросовісності (*bona fides*) та суміжних понять: віри або вірності (*fides*), добропорядності (*bona mores*), звичаїв (*mores*), зловмисності або зловживання правом (*mala fides*).

Контент-аналіз тексту Кодексу Юстиніана показав, що в цьому першоджерелі найчастіше згадується поняття *fides* (36 згадувань, що складає 69,2 % загальної кількості згадувань усіх досліджуваних понять). Значно менше згадується *bona mores* (7 разів або 13,5 % всіх згадувань), а *bona fides* взагалі – тільки 6 разів (11,6 % загальної кількості згадувань). Інші поняття виявилися статистично недостовірними: *mores* – відносно нерепрезентативними (лише 3 згадування або 5,8 %), а *mala fides* – нерепрезентативними абсолютно (жодного згадування).

Недостатня представленість у Кодексі Юстиніана поняття добросовісності (*bona fides*) продиктована переважно публічно-правовим характером цього джерела. Показово, що це поняття використовується тільки в нормативних актах імператорів Діоклетіана (Diocletianus) та Максиміана (Maximianus), що пояснюється спробами цих правителів подолати масові зловживання правом в економіці тогочасного Риму публічно-правовими засобами. Так, в Едикті Діоклетіана (*Edictum Diocletiani*) 321 р. встановлювалася гранична межа допустимих цін на товари та послуги, що попри суворі санкції не дало бажаного результату [6, с. 117]. З іншого боку, достатня репрезентативність «віри» або «вірності» (*fides*) свідчить на користь того, що це поняття мало переважно публічно-правову природу.

Водночас контент-аналіз тексту Дигест (Пандект) Юстиніана наочно продемонстрував, що поняття *bona fides* достатньо часто згадується у цій стародавній пам'ятці римського права.

Так, у п'ятдесяти книгах цього першоджерела, які вміщують 9123 [7, с. 5] фрагментів праць класичних римських юристів, було виявлено 706 (7,8 %) фрагментів, де зазначено 807 згадувань понять, безпосередньо пов'язаних з предметом дослідження.

Найбільшу частоту згадувань має поняття *bona fides* (487 згадувань, що становить 60% від загальної кількості згадувань всіх досліджуваних понять), друге місце займає поняття *fides* (227 згадувань або 28 %), третє – *mores* (38 або 5 %), частотні характеристики якого близькі до аналогічних характеристик решти досліджених понять: *bona mores* (30 або 3 %) та *mala fides* (28 або 4 %).

Даними поняттями оперують 24 із 38 авторів (63,2 %), праці яких кодифіковані в Дигестах. Статистично достовірною є кількість згадувань *bona fides* та суміжних понять (30 і більше) у таких авторів, як Ульпіан (Ulpianus) (317 згадувань), Павел (Paulus) (163), Папініан (Papinianus)

(73), Юліан (Julianus) (34), Сцевола (Scaevola) (32) та Гай (Gaius) (30). До речі, це в цілому корелює із часткою згаданих авторів у загальній кількості фрагментів Дигест. Встановлено, що із 9123 фрагментів Ульпіану належать 2462 фрагменти, Павлу – 2083, Папініану – 595, Помпонію – 585, Гаю – 535, Юліану – 457, Модестіну – 345 [8, с. 42]. Єдиний з авторів, у кого частка фрагментів, у яких згадуються досліджувані поняття, значно більша від загальної частки фрагментів, що йому приписуються, це Папініан. У нього в 69 з 595 фрагментів (11,6 %) згадуються ці поняття. Однак цей показник принципово не відрізняється від аналогічного показника, що належить «абсолютному лідеру» Дигест Ульпіану – у нього таких фрагментів 278 із 2462 (11,3 %).

Отже, проведений контент-аналіз надає змогу зробити висновок, що серед усіх авторів Дигест найбільш орієнтованими на дослідження принципу добросовісності були найбільш авторитетний юрист свого часу Емілій Папініан і два його більш плідних помічника (асесори) [9, с. 205], а в подальшому опоненти – Ульпіан і Павел. Необхідно зауважити, що ці висновки, отримані на основі статистичних даних, є достатньо валідними щодо подібної інформації, отриманої іншими методами. Зокрема, вони корегують з більш пізніми спостереженнями з цього питання цивілістів-романістів [9, с. 228].

Все це дало змогу дійти узагальнюючого висновку про те, що основним першоджерелом слід визнати саме Дигести (Пандекти) Юстиніана і, передусім, ті фрагменти, в яких згадуються зазначені поняття. Така оптимізація першоджерел римського права вбачається важливою з огляду на їх величезний обсяг та різноманітність.

Дослідження античної історіографії *bona fides* стикається з тим, що класичний підхід до розмежування джерел та історіографії, усталений в загальній історії держави і права, в цивілістичній науці римського приватного права потребує істотного уточнення. У фундаментальній історико-правовій науці аксіоматичним є віднесення до першоджерел, передусім, документів, що містять чинні у досліджуваній період нормативні акти, а до історіографії – літературні (доктринальні) джерела, в яких ці акти інтерпретуються. Для науки римського приватного права, яка є прикладною історико-цивілістичною наукою, окремі складові правової доктрини можуть бути кваліфіковані саме як першоджерела. Як ми встановили, основним першоджерелом *bona fides* слід вважати Дигести (Пандекти) Юстиніана, які, по суті, є збірником витягів із праць античних академічних правників.

Така «нестандартність» науки римського приватного права обумовлена тим, що за доктринальною діяльністю юристів-юриспрудентів (*urisprudens*) у Стародавньому Римі взагалі визнавалася значно більша значущість у порівнянні із правовою доктриною у сучасному цивільному праві. Слід зауважити, що поза особливою здійсненою давньоримськими юристами процедурою (*interpretacio*) жодна звичаєва норма римськими судами не застосовувалася.

Однак з цивілістичної точки зору першоджерелами слід вважати не всі твори (і далеко не всіх давньоримських юристів), а лише ті, що, свого часу, певним чином набули нормативності. Процес надання загальнообов'язкової сили окремим доктринальним джерелам шляхом їх санкціонування верховною державною владою тривав недовго – бли-

зько ста років (5–6 ст. н. е.). Він розпочався із виходом у 426 р. Закону «Про цитування юристів» і завершився укладенням вже неодноразово згадуваних Дигест (Пандект) Юстиніана, які були опубліковані в 533 році.

Таким чином, підсумовуємо, що до римсько-правових першоджерел *bona fides* належать ті праці юристів, що свого часу мали юридичну силу, а до античної історіографії – всі інші доктринально-правові твори, а також праці давньоримських істориків, ораторів, письменників.

Однак реальна історія *bona fides* порушує ще одну методологічну аксіому фундаментальної історичної науки – формування античної історіографії добросовісності передусе у часі виникнення першоджерел *bona fides*.

Якщо дотримуватися гіпотези відомих радянських цивілістів-романістів І. Б. Новицького та І. С. Перетерського, то у давньоримській судовій практиці апелювання до *bona fides* спостерігається у республіканський період історії Риму, а саме, датується вперше 90 роком до н. е. [10, с. 317–318]. Приблизно у той самий час з'являються і чисельні твори давньоримського політичного діяча, видатного оратора, філософа та літератора Марка Туллія Цицерона (Marcus Tullius Cicero; роки життя: 106 до н. е. – 43 до н. е.), якого можна вважати першим відомим історіографом добросовісності. Принагідно підкреслимо, що історіографія принципу *bona fides* виникає більш ніж за шість століть до появи його першоджерел у 533 році.

Показово, що Цицерон зібрав цілу «колекцію» судових казусів, в яких фігурують різні способи зловживання правом (*mala fides*) та апеляції до *bona fides* при винесенні рішень по цих справах. Важливо, що частина цих фрагментів збереглася до наших днів. Однак працям Цицерона явно бракує аналізу правової природи принципу добросовісності. Сучасною науковою мовою це можна назвати «збором емпіричних фактів» застосування принципу *bona fides*.

Логічно припустити, що теоретична концепція *bona fides* починає формуватися у період найвищого піднесення римської юриспруденції, який спостерігається у період розквіту принципату. Він починається з правлінням першого римського імператора Октавіана Августа (Octavianus Augustus), роки життя: 63 до н. е. – 14 н. е.) і завершується правлінням 14-го римського імператора Публія Елія Траяна Адріана (Publius Aelius Traianus Hadrianus, роки життя: 76–88 н. е.) і триває також століття (30 р. до н. е. – 130 р. н. е.), але завершується за 300 років до початку вже окресленого нами процесу державного санкціонування окремих доктринальних положень «обраних» юристів.

Римська юриспруденція 1–2 століть н. е. вважається «класичною» тому, що вона встановила взірць і правило (*metron* і *kanon*) для нових генерацій юристів. У цей період були сформовані дві юридичні школи сабініанців (Капітон, Массурій Сабін, Кассій, Целій Сабін, Яволен Приск, Абурній Валенс, Тусціан і Сальвій Юліан, Африкан.) та прокуліанців (Лабеон, Нерва – батько і син, Прокул, Пегаз, Цельс – батько, Ювенцій, Цельс – син, Нерацій).

Одним з найповажніших юристів того часу, який звертав увагу на принцип добросовісності, вважається глава прокуліанської школи права Марк Антістій Лабеон (Marcus Antistius Labeo; роки життя: 45 до н. е. – 10/21 н. е.). Невипадково, що саме цей класик юриспруденції, який, за словами антагоніста та консервативно налашто-

ваного глави сабініанців Гая Атея Капітона (Gaius Ateius Capito; помер 22 р. н. е.), був «надмірним і нав'язаним прихильником республіканського права і свободи» і заклад теоретичні засади принципу *bona fides* з його революційною настановою *contra legem* у процесі правозастосування.

Лабеон був одним з найплідніших письменників і залишив після себе понад 400 томів (сувоїв). Найцікавішими щодо з'ясування концепції добросовісності вбачаються його «Коментарі до преторського едикту». На жаль, жодна праця цього автора не збереглася у повному обсязі, лише окремі уривки наводяться у фрагментах авторів Дигест (Пандект) Юстиніана, що ще збільшує вагомість визначеного ними основного першоджерела.

У заклочному періоді в історії принципату, що розпочався після Адріана, відбувається занепад давньоримської юриспруденції (130–230 рр. н. е.). Криза правової думки цього періоду виходить з масового залучення тогочасних юристів до різних інституцій виконавчої влади, що втягувало їх до політичної боротьби та провокувало перетворення наукових дискусій на кар'єрні інтриги. Показово, що правознавство цього часу в романістиці отримало назву «бюрократичної юриспруденції». Це підтверджує непрості відносини й між основними у цей період дослідниками *bona fides*, праці яких достатньо репрезентовані в Дигестах (Пандектах) Юстиніана. До них, передусім, належать вже згадані нами давньоримські юристи: Емілій Папініан (Aemilius Papinianus; роки життя: 142–212 н. е.), Доміцій Ульпіан (Domitius Ulpianus; роки життя: 170–228 н. е.) та Юлій Павел (Julius Paulus; роки розквіту діяльності: 205–220 н. е.) [9, с. 228].

Праці цих авторів, які в тексті Дигест кваліфікуються як першоджерела, можуть розглядатися і як історіографія, з огляду на те, що вони чекали близько двохсот років на свою офіційну легалізацію у Законі «Про цитування юристів» 426 р.

З початком правління Гая Аврелія Валерія Діоклетіана (Gaius Aurelius Valerius Diocletianus; роки життя: 245–313 н. е.) настає «епоха анонімних юристів», яка триває довгих три століття римської історії і для якої був характерним у прямому розумінні «безликий характер правотворчості» [11, с. 101].

У посткласичну епоху, початок якої знаменує компіляція Юстиніана, відбувається догматизація класичного римського права, що унеможлиблює появу нових правових ідей, в тому числі й стосовно концепції добросовісності та правових інститутів, що з неї випливали.

Непорушність та недоторканність юстиніанівської компіляції – цих «найкращих законів, як для сучасників, так і для нащадків» були офіційно закріплені самим Юстиніаном у Конституції *Tanta* 16 грудня 533 р.: «Схиліться перед цими законами і дотримуйтеся їх, залишивши в спокої всі попередні. І нехай не наважиться хтось із вас порівнювати їх з попередніми або шукати відмінності між колишніми і новими, бо все, що тут встановлено, ми визнаємо в якості єдиного і цілого, що має бути дотримано. І ні в суді, ні в іншому спорі, де закони необхідні, ніхто не повинен посилається або вказувати на інші книги, крім як на складені і оприлюднені нами Інституції, Дигести і Конституції. Порушник буде підлягати найсуворішій відповідальності за підробку разом з суддею, який допустить розгляд справи за старими законами» [12, с. 65].

Таким чином, за допомогою контент-аналізу першоджерел римського приватного права та систематизації античної історіографії встановлено:

1. Основним першоджерелом римсько-правової концепції добросовісності є Дигести (Пандекти) Юстиніана як основна складова Зводу Цивільного Права (*Corpus Juris Civilis*).

2. Серед творів античної історіографії окремі фрагменти праць давньоримських авторів, які зробили найвагоміший внесок у становлення римсько-правової концепції добросовісності необхідно виділити: Марка Туллія Ціцерона (Marcus Tullius Cicero), Марка Антістія Лабеола (Marcus Antistius Labeo), Емілія Папініана (Aemilius Papinianus), Доміція Ульпіана (Domitius Ulpianus), Юлія Павла (Julius Paulus) тощо.

3. Водночас необхідно підкреслити, що головною особливістю давньоримських першоджерел пізнання є те, що основне їхнє ядро (Пандекти або Дигести Юстиніана) свого часу витримало тотальну переробку та систематизацію. Природна неузгодженість різних висловлювань давньоримських юристів була волюнтаристськи подолана шляхом «творчої» переробки цих першоджерел членами спеціальної комісії візантійських юристів за прямою вказівкою самого Юстиніана. Саме цю обставину необхідно враховувати у подальшій реконструкції римсько-правової концепції добросовісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ковалев С. И. История Рима: курс лекций / Сергей Иванович Ковалев. – Л. : ЛГУ. – 1986. 742 с.
2. Кофанов Л. Л. Традиция о древнейших источниках по праву архаического Рима : легенда или реальность? / Леонид Львович Кофанов // Проблемы исторического познания : материалы междунар. конф., 19–21 мая 1996 г. (отв. ред. акад. Г. Н. Севостьянов). – М., 1999. – С. 209–215.

The paper analyzes the features of historiography and sources of the Roman legal concept of good faith (bona fides). Ancient origins has been carried out to optimize by content analysis of it's texts. Periodization of ancient historiography and its systematization helped identify those authors who directly studied the history of bona fides in Roman law.

В статтє аналізується особливості історіографії та джерелознавства римсько-правової концепції добросовісності (bona fides). На основі контент-аналізу текстів античних первоисточників була здійснена їх оптимізація. Періодизація античної історіографії та її систематизація дозволили виявити тих авторів, котрі безпосередньо досліджували історію bona fides в римському праві.

ШКОДА ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОРЕВОЛЮЦІЙНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Гринько С. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Лабораторії з проблем адаптації цивільного законодавства до стандартів ЄС
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Проводиться порівняльний аналіз шкоди як умови виникнення деліктних зобов'язань за литовсько-польським, українським, російським законодавством українських земель XVI–XIX ст. Зроблено висновок про вплив ідей і положень римського приватного права на формування категорії «шкода» в деліктних зобов'язаннях України через російське, німецьке, литовське, австрійське, польське, французьке право.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, шкода, відшкодування шкоди, реальна шкода, упущена вигода.

Для ефективного застосування інституту деліктних зобов'язань необхідно мати чітку уяву про всі умови виникнення деліктних зобов'язань. Тобто необхідно чітко уявляти собі всі ознаки правопорушення, серед яких найважливішою є наявність шкоди. Ще римські юристи розглядали шкоду як сам делікт: «*Noxia autem est ipsum*

3. Кофанов Л. Л. Возникновение и развитие римского права в VIII–V вв. до н. э. : Дис. ... док. юрид. наук : 12.00.01 / Леонид Львович Кофанов. – М., 2001. – 370 с.

4. Маяк И. Л. Рим первых царей: генезис римского полиса / Ия Леонидовна Маяк. – М. : МГУ, 1983. – 272 с.

5. Никольский Б. В. Система и текст XII таблиц. Исследование по истории римского права / Борис Владимирович Никольский – С.-Пб. : Тип. А. С. Суворина, 1897. – 488 с. – репринтная копия.

6. Бартошек, М. Римское право: понятия, термины, определения / Милан Бартошек : спец. науч. ред., авт. предисл. и комментария З. М. Черниловский ; сверка лат. текста Н. А. Федорова ; пер. с чеш. Ю. В. Преснякова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с.

7. *Leges XII tabularum* // *Fontes iuris Romani antiqui* I ed. Georg Bruns et Otto Gradenwitz Tübingen 1909. [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html.

8. *История государства и права зарубежных стран*. Ч.1 : Учебник / Жидков О.А., Крашенинникова Н.А. – М. : Изд-во НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 480 с.

9. Азаревич Д. История византийского права. Т. I, ч. 1 / Дмитрий Иванович Азаревич. – Ярославль : Тип. Г. В. Фалька, 1876–1877. – 118 с.

10. Підпригора О. А. Римське право : підручник / Опанас Андронович Підпригора, Євген Олегович Харитонов ; М-во освіти і науки України. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

11. Покровский И. А. История римского права / Иосиф Алексеевич Покровский ; Вступит. статья, переводы с лат., научн. ред. и коммент. Л. Д. Рудокваса. – Спб. : Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1998. – 560 с.

12. *Римское частное право*: учебник / Под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. – М. : Юристъ, 2001 – 544с.

13. Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: казусы, иски, институты / Мануэль Хесус Гарсиа Гарридо ; пер. с испанского ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.

14. *Дигесты Юстиниана* ; в 8 т. ; отв.ред. Л. Л. Кофанов. – Т. I. : – М. : Статут, 2005. – (МГУ им. М. В. Ломоносова. Юрид. факультет). – 2005. – 584 с.

delictum» [1, с. 387]. Відповідно, відсутність шкоди означала відсутність самого делікту, тому деліктне зобов'язання не виникало. Дану ідею було покладено в основу інституту деліктних зобов'язань візантійським, українським, литовсько-польським, австрійським і російським законодавством.